

Osmanlı Devletinin “İslam Birliği” Siyaseti: Ortadoğu’nun Osmanlılaşması “Islamic Unity” Policy of The Ottoman Empire: Ottomanization Of The Middle East*

Mustafa ALKAN**

Öz

Ortadoğu, en yaygın kullanımı ile batıda Mısır’i, kuzeyde Türkiye ve İran’i içine alan, doğuda Umman Körfezi, güneyde Aden Körfezi ile Yemen’i kapsayan coğrafi bölgedir. Bu bölge, insanlığın başlangıcının yaşandığı ve “Bereketli Hilâl”den Dicle, Fırat ve Nil nehirleri vasıtasıyla Basra Körfezi, Umman Denizi, Kızıldeniz ve Akdeniz kıyılarından yeni merkezlere yayıldığı düşünülen, içinde Mezopotamya ve Mısır gibi kadim medeniyetleri barındıran bir dünyadır. Kaynağı vahiy olan Musevîlik ve Hristiyanlık da burada doğup gelişmiş olmakla birlikte, aynı zamanda İslâm Medeniyetinin kalbinin attığı bir mekândır. Hazret-i Peygamber ile başlayıp, Hulefâ-i Râşidin (Dört Halife), Emevî ve Abbasî devletleri zamanında yaşanan İslâm Siyasî Birliği, Haçlı Seferleri ve Moğol istilâsı yüzünden bozulmuş, birlik tekrar iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonunda, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından, dört büyük askeri hareket ile sağlanabilmiştir. Bundan sonra Ortadoğu’da dört asırlık bir Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, yerel unsurların iç dinamiklerini dikkate alarak bir idarî nizam kurmuştur. Bu idarî nizam, bölgedeki yerel unsurları “Osmanlı Millet Sistemi” içinde birleştirmiş, idarî olarak Osmanlılaştırmıştır, denilebilir. Bugün Ortadoğu’da barışın yeniden tesisi için, Osmanlı Devleti’nin dört asırlık tecrübesinin anlaşılması zarurî görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Yavuz Sultan Selim, İslâm Birliği, Osmanlılaşma, Osmanlı Barışı, Osmanlı Millet Sistemi

Abstract

Middle East, with its most widely used meaning, is the region that covers Egypt in the west, Turkey and Iran in the north, Arabian Sea in the east, and Gulf of Aden and Yemen in the south. This region is the one that is thought to have witnessed the dawn of human civilization, which spread from the “Fertile Crescent” via Tigris, Euphrates, and Nile to the shores of Persian Gulf, Arabian Sea, Red Sea, Mediterranean Sea, and beyond. It is the home of the ancient civilizations of Mesopotamia and Egypt. It’s the heart of Islamic Civilization, as well as the birthplace of the revealed religions, such as Judaism and Christianity. Islamic unity, which started with the leadership of Prophet Mohamamad and established during the reign of Rashidun Caliphs and the reign of Umayyad and Abbasid Dynasties, disrupted by the Crusades and Mongol Invasions. Following a struggle of two and half centuries, it was established once again by the Ottoman Empire in 16th Century, after four major military campaigns. This was followed by a four centuries of peace(Pax Ottomana) in the Middle East. Ottoman Empire, paying attention to the local dynamics, established an administrative system. This administrative system, united the locals under the “Ottoman Millet System”, thus Ottomanized them. Today, in order to achieve peace in the Middle East, it is essential to understand the four centuries of Ottoman experience.

Key Words: Middle East, Yavuz Sultan Selim, Islamic Unity, Ottomanization, Pax Ottomana, Ottoman Millet System

** Makalenin Geliş Tarihi: 19.03.2016, Kabul Tarihi: 16.05.2016.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alkanm@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

17

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Giriş

İlk medeniyetlerin Mezopotamya'da "Bereketli Hilâl" denilen Zagros'un batı vadi ve yamaçları, Türk Mezopotamyası'nın dağlık kesimi ile Anadolu yaylası'nın güneyinde başladığı kabul edilmektedir. Burası 600- 900 metre yükseklikte; koyunun, keçinin ve evcil büyükbaş hayvanlar ile yabani buğdaygillerin habitat alanıdır. Bu yöre için bol sayılabilecek suların, kuzey tepelerin güneye ve batıya dönük yamaçlarından akıp gittiği yerler de bu topraklardır. Artık insanlığın ilk yerleşme yerlerinin de söz konusu coğrafya olduğu kabul edilmektedir. İlk medeniyetlerin esas birikim yerleri Mısır ile Mezopotamya olmuştur. İnsanlığın bu ilk ortak birikiminin Dicle, Fırat ve Nil su havzalarını takip ederek Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz kıyılarından yeni merkezlere yayılmış olduğu düşünülmektedir¹. Avrupa literatüründe eskiden "**Yakındoğu**", şimdilerde "**Ortadoğu**" olarak adlandırılan mekân, aynı zamanda kaynağı vahye dayanan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinlerinin doğup yayıldığı mekândır. Bu üç dinin müessisi peygamberlerin ortak atası Hazret-i İbrahim'in izleri de bu coğrafyadadır. Mezopotamya'dan Harem (Hicaz) bölgesine; Filistin'den Mısır'a; Fenike'den Ege'ye, Anadolu'ya ve Roma'ya eski uygarlıklar ve bu uygarlıkların kesişme noktası olan Helenistik Medeniyetin derin tesiriyle oluşan, Akdeniz havzasında mekân tutup ve asla küllerinin içinde kaybolmayan ve kök değerleriyle birbirine düşman eski uygarlıklar, bugünkü Ortadoğu'nun şekillenmesinde pay sahibidirler, şimdilerde de akan gözyaşından ve kandan sorumludurlar. Akdeniz Dünyası'nın büyük mütefekkeri Fernand Braudel, bu uygarlıkları, insanların inanç, düşünce, yeme ve yaşama biçimlerini dikkate alarak üç kategoride tasnif etmiştir. Bunlardan ilki Batı, buna Hıristiyanlık da denilebilecek olan, başlangıcı Latin, sonradan Katolik mezhebi üzerine oturmuş, merkezi Roma olan, bugün Protestan dünyaya, Okyanus'a ve Kuzey Denizi'ne, Ren ve Tuna nehirlerine kadar uzanan dünyadır. İkinci evren İslâm dünyası, bir ucu Fas'ta bir ucu Hint Okyanusu'nun ötesinde, 13. yüzyıldan itibaren Güney Asya'ya kadar uzanmıştır. Merkezi Mekke ve Medine -başka bir deyişle Kabe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara- olan dünyadır. Bu dünyaya "Karşı Batı" da denilebilir. Doğu ile Batı, Germaine'nin deyimiyle "birbirlerini tamamlayan düşmandırlar". Ama ne biçim düşman, ne biçim rakip! Birinin yaptığını öteki de yapar. Batı Haçlı seferlerini icat eder ve yaşar; İslâm cihadı, kutsal savaşı icat eder ve yaşar. Hıristiyanlık Roma'ya ulaşır; İslâm Mekke'ye ve Peygamber'in kabrine (Ravza-i Mutahhara'ya) ulaşır. Üçüncü uygarlık ise Ortodoks mezhep inancıyla Batı'dan ayrılan, temelde Yunan uygarlık değerleri üzerine oturan Hıristiyan Doğu dünyasıdır. Bu dünya, Balkan yarımadasında yaşayan Romanya, Bulgaristan ve eski Yugoslavya coğrafyasının büyük kısmıyla, antik Hellas'ın anımsandığı ve yeniden yaşandığı Yunanistan ile birlikte Tuna'nın doğusuna uzanan bütün

1 Fernand Braudel, "Şafak", *Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz, Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, Metis Yayını, İstanbul 2013, s. 55-58.

Görüş

Akademik
Bakış

18

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Ortodoks Rusya'yı içine alan âlemdir. Bu âlemin merkezi her ne kadar Ortodoks Kilisenin tarihî merkezi olması münasebetiyle Konstantinopolis, Türklerin fetihle 1453 yılından beri Müslüman İstanbul (İkinci Roma, ortasında Ayasofya, artık müslüman) gibi algılansa da, bir dönem tarihi rolünü oynayan Moskova, yani üçüncü Roma olarak bakılabilir². Braudel'in bu medeniyet tasnifi, Ortadoğu merkezli olarak yeniden yapılacak olursa, muhtemelen Hıristiyanlık ve İslâm (Batı-Doğu) medeniyetleri dışında, Yunan kültürünün üzerine inkişaf eden Ortodoks Hıristiyanlık medeniyeti gibi, Hazret-i Muhammed'den sonra Arabistan dışında sürdürülen İslâm fetihleriyle Milâdî 632-656 yılları arasında Müslüman Arap ordularına yenilmesi sonucu yıkılan Sasani İmparatorluğu topraklarında ve Zerdüştlük inancının derin bir uykuya çekilmesiyle İslâmlaşan İran'ın, köklü Pers uygarlığının külleri üzerinde, merkeze muhalif bir Şii-İslâm uygarlığından da söz edilebilir. Bu uygarlığın etki alanının, zamanla İran'ın dört bir tarafına Afganistan, Irak, Kafkasya ve Yemen'e doğru genişlediği, söylenebilir³. Artık Sünnî-İslâm dünyası ile Şîî-İslâm dünyasının arası, Batı Hıristiyanlık dünyası ile Doğu Hıristiyanlık dünyası arasında olduğu gibi, birbirinden uzaklaşmış görünmektedir. Bugün Ortadoğu'da din, mezhep ve etnik menşee temelli ayrılıklar, dış etkenlerle birlikte bir medeniyet sorununa dönüşmüştür.

Hazret-i Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râşidîn (632-661), Emevîler (661-750) ve Abbasîler (750-1258) devirlerinde Ortadoğu'da siyasî birlik ve barış, askeri müdahalelerle Moğolların (İlhanlıların) 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirerek Abbasîler devletini yıkışına kadar sürdü. Bundan sonra Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin güçlenip, Osmanlı Barışını (Pax-Ottomana) tesis edişine kadar, Mısır- Abbasî halifelerinin manevi nüfuzu altında iki buçuk asır daha Eyyubî ve Memlûk siyasî hâkimiyetinde kaldı⁴.

Abbasî İslâm hilâfetinin manevi nüfuzu altında sağlanan “İslâm siyasî birliği”, 11. yüzyıldan sonra Haçlı Seferleri ile Moğol istilası gibi iki büyük yıkımla karşı karşıya kalmıştı. Bir üçüncüsü de Osmanlı Devleti'nin iki buçuk asırlık bir mücadeleden sonra kurduğu “İslâm Siyasî Birliği” de beş asır sonra üçüncü bir büyük yıkımı I. Dünya Savaşı ile yaşadı. İlk iki büyük saldırıda “İslâm Birliği” parçalandığı gibi, önceki beş asırda inşa edilen İslâm Medeniyetinin yerle bir edildiği bilinmektedir. Bu cümleden olarak, 11. asrın sonlarında başlayıp, 13. asrın son çeyreğine (1096-1272) kadar süren Katolik Papaların öncülüğünde Hıristiyan (Batı) uygarlığının “kutsal savaşıları”, İslâm (Doğu) uygarlığının hâkimiyeti altındaki Ortadoğu'ya sekiz büyük Haçlı Seferi düzenledi. Haçlılar, her ne kadar Müslüman Selçuklu, Eyyubî ve Memlûk devletleri tarafından karşılaşılsa da, İslâm medeniyetinin parlayan yıldızı söndü, İslâm

2 Braudel, “Tarih”, a.g.e, s. 97-99.

3 Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti –Doğuştan Günümüze-*, I, (Çeviren: A. Fidan, H. Menteş), Birleşik Kitapevi, Ankara 1991, s. 82, 127- 140.

4 Miquel, a.g.e, s. 79, 93, 124, 241, 282.

Siyasî Birliği bozuldu. Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır büyük yıkıma ve talana uğradı⁵. İslâm Dünyasının uğradığı ikinci büyük yıkım ise, Haçlı Seferlerinin şiddetinin azaldığı 13. asrın ilk çeyreğinde, Cengiz Han ve oğullarının idaresindeki Moğolların istilası oldu. Ortadoğu'da İslâm uygarlığı üzerinde Moğolların tahribatı, Haçlılardan daha büyük oldu. Bütün Türkistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu şehirleri yerle bir edildi. İslâm rönesansının sonunda oluşan altı asırlık uygarlık merkezleri yok edildi. Moğolların paramparça ettiği İslâm Siyasî Birliğini, Osmanlı Devleti'nin, iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonucunda kurbildiği söylenebilir⁶.

Osmanlı Devleti'nin "İslâm Siyasî Birliği" Siyaseti Çerçevesinde Ortadoğu'da Osmanlı Hâkimiyeti

İslâm tarihi içinde Osmanlı Devleti'nin İslâm Birliği (İttihâd-ı İslâm) Siyasetinin iki farklı yönünden söz edilebilir. Birincisi, **fiilî coğrafi (siyasî) bir İslâm birliğidir**. Bunun tarihi seyri şöyle gelişmiştir: Hazret-i Peygamber'den sonra Arabistan'da başlayan İslâm Birliğini tehdit eden merkezi yönetime karşı ayaklanmaları ilk halife Hazret-i Ebu Bekir askeri müdahale ile önlemiştir⁷. Halife Hazret-i Osman devrinde başlayan kabilevî rekabet, Hazret-i Ali devrinde Cemel Vak'ası ile Siffin Savaşına sebep olmuş, bu ayrılıklar ancak Emevîler Hilâfetinin kurucusu Muaviye ile halefleri zamanında bastırılabilmiştir. Milâdi 750 yılında bir askeri ayaklanma ile iktidardan uzaklaştırılan Emevî hanedanının yerine kurulan Bağdat Abbâsî hanedanı zamanında İslâm fetihleri, Ortadoğu'nun dört bir yanı istikametinde sürmüş, İslâm medeniyetine yeni kültürel unsurlar katılmıştır⁸. 10. asırdan itibaren İslâm Devleti'nin sınırları Atlas Okyanusu'ndan Sind'e (İndus Vadisi) kadar uzanmış, Abbâsî Hilâfeti, o sırada mevcut olan İslâm siyasî birliğini koruyamamıştır. Bunun sonucu üç halifelik ortaya çıkmıştır. Bunlar; Sünnî İslâm devletlerinden Tolunoğulları (sonra İhşidîler), Eyyubîler (sonra Memlûkler) Tahirîler, Saffârîler, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'ın tâbi olduğu Abbâsîler hilâfeti; Şîî İslâm devletlerinden Büveyhîler, Rüstemdârlar, Bavendîler ve bütün Taberistan alevîlerinin bağlandıkları Fatimîler hilâfeti ve nihayet İspanya'da Endülüs Emevî hilâfetidir. Aralarında Sünnî-Şîî ayrılıkları olan bu devletler birbirleriyle kıyasıya mücadele ederken, biri yıkılıyor, yerine bir başka devlet kuruluyordu⁹. Bu iç mücadelelere 11. asrın sonlarına doğru başlayan Haçlı Seferleri ile 13. asrın ilk çeyreğinde başlayan Moğol istilâsı eklenince Ortadoğu içinden çıkılmaz bir siyasî buhrana dönüşmüştür. İlerde daha ayrıntılı ele alınacağı gibi, bu siyasî buhrana iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonucunda Osmanlılar son vermiştir.

5 Işıl Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, 14, (1996), s. 525-546.

6 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken, İstanbul 1980, s. 313-331.

7 Muhammed Hudari, "*Tarihü 1-Umeme 1-İslâmiyye*"den tercüme, (Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Devri), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, s. 106-107.

8 Şerare Yetkin, "Abbâsîler", *DİA*, I, (1988), s. 31-35.

9 Mustafa Alkan, *Osmanlılar'da Hilâfet (1517-1909)*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s. 23-24.

“İslâm Birliği” (İttihâd-ı İslâm) siyasetinin ikinci yönü **ideolojik ve pragmatiktir**. Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında yer alan Müslümanlar ile fiili bir ülke birliğinden söz edilemez, burada hedef birliği söz konusudur. 19. asırda sanayileşerek sömürge rekabetine giren Avrupalı emperyalist devletlerin hâkimiyeti altına düşen Müslüman ülkelerin, Osmanlı Padişahının manevi önderliğinde güç birliği ederek bağımsızlıklarını kazanma dayanışması fikri ve Osmanlı Devleti açısından ise; en azından Osmanlı hâkimiyeti altındaki Müslüman ülkelerin birliğini korumak, birlik için ittihat etmektir. Her iki halde de bir İslâm siyasî birliğinden söz edilebilir. Konunun tarihi kökenlerine dair verilen bu bilgilerden sonra çalışmanın devamında Osmanlı Devleti'nin 16. asırda gerçekleştirdiği İslâm Coğrafî Birliği (İttihâd-ı İslâm) siyasetine dair bilgiler verilecektir.

Osmanlı Devleti, 1300'lü yıllarda bağımsızlığını kazandıktan sonra, siyasetini Batı'da (Balkanlar) fetih, Doğu'da (Ortadoğu) ilhak üzerine kurmuştur. Anadolu'da 1340'lı yıllarda, Balıkesir, Bergama ve Çanakkale bölgesindeki Karesi Beyliği'nin Osmanlılara bağlanmasıyla başlayan ilhak politikası, Yıldırım Bayezid ile Emir Timur arasında yaşanan 1402 Ankara Savaşı'nın sebep olduğu fetretten sonra, İstanbul'un fâtihi Sultan II. Mehmed devrinde (1451-1481) Osmanlı sınırları, doğuda Trabzon, Erzincan, Malatya ve Maraş sınır hattına kadar uzanmıştı. Fâtih'in oğulları Sultan II. Bayezid ile Cem arasında yaşanan taht mücadelesinin yarattığı sarsıntı atlatıldıktan sonra fetihler doğu ve güneydoğu istikametinde sürdürüldü¹⁰. Bu iki yüzyıllık süreçte Osmanlı Devleti'nin sınırları Balkanlarda Adriyatik kıyılarından Anadolu'da Fırat nehrine kadar uzandı. Anadolu'da, Karesi Beyliğinden sonra Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Karaman ve Çandaroğlu beylikleri ile Orta Anadolu'da Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti, Osmanlı siyasî birliğine dâhil edildi¹¹. Sultan II. Bâyezid'in tahtan çekilişiyle padişah olan Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıllarda, Anadolu'da Osmanlı siyasî birliğine dâhil olmayan Çukurova'da Ramazanoğlu Beyliği, Maraş- Elbistan ve Malatya bölgesinde Dulkadiroğulları Beyliği, Diyarbakır'dan Tebriz'e kadar uzanan Doğu Anadolu'da da Akkoyunlu Devleti'nin parçalanmasıyla oluşan siyasî boşluğu, Uzun Hasan'ın torunu Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail doldurmaya çalışıyordu. Şah İsmail, icraatlarıyla Osmanlı- Safevî savaşlarına sebep oldu¹². İkinci Bâyezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devirlerinde Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu hâkimiyetini belirleyen dört büyük harekât yapılmıştır. Bunlar; İran (Doğu) Seferi; Suriye- Mısır Seferi, İrakeyn Seferleri ve Hind- Yemen Seferleri'dir..

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 187-195, 249-252.

11 Feridun Emecen, “Kuruluşun Küçük Kaynarcaya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, IRCICA, İstanbul 1994, s. 10-12, 26- 29.

12 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara 1976, s. 15-42.

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

1) İnan (Çaldıran/ Doğu) Seferi (1514-1515): Yavuz Sultan Selim, payitahtta otoritesini kurduktan sonra, doğuda Osmanlı Devletini, Şîf propagandasıyla iç karışıklığa sürükleyen ve birliğini tehdit eden İnan Safevî Devleti üzerine yürüdü. Çaldıran Savaşı ile istediği sonucu elde etti. Safevî devletini etkisiz hale getirerek, Tebriz'e kadar olan bölgeyi ekonomik olarak da kontrolü altına aldı. Çaldıran Savaşı dönüşünde Kemah ve Diyarbakır'ın fethi başta olmak üzere bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Osmanlı hâkimiyeti altına girdi¹³.

2) Suriye- Mısır Seferi (1516-1517): Yavuz Sultan Selim'in İnan (Doğu) Seferi, Osmanlı-Memlûk savaşlarının da kıvılcımı oldu¹⁴. Esasen Osmanlı-Memlûk ilişkileri, Fâtiş Sultan Mehmed devrinden beri süregelen; Hicaz Suyollarının tamiri meselesi ve Dulkadıroğulları toprakları üzerindeki hâkimiyet rekâbeti, II. Bayezid ile taht mücadelesine girişen Cem'e Memlûklerin yardım etmesi ve Hindistan-Dekkan'da hüküm süren Behmenîler'den III. Muhammed Şah'ın gönderdiği hediyelere Memlûk sultanı Kayıtbay'ın elkoyması gibi meseleler yüzünden, iyi değildi¹⁵. Ancak Sultan Selim devrinde Memlûkler, bir taraftan Şah İsmail, diğer taraftan Portekiz tehlikesini bertaraf edebilmek için, Osmanlılarla iyi münasebetler kurma gereği duymuşlardı. Osmanlılar, Memlûk Devletine mücadelelerinde başarılı olması için askerî ve malî destekte bile bulunmuştu. Osmanlılar'ın Avrupa'da ilerlemeleri, Memlûkler'in Ortadoğu topraklarına Akdeniz tarafından gelebilecek haçlı saldırılarını da önlemişti. Bu dönemde Portekizler'in, Aden'i zaptetmeye çalışması; Cidde, Mekke ve Medine'yi işgal etme, Hazret-i Peygamber'in kutsal emanetlerini alıp götürme tehdidi, Osmanlıların dikkatini bölgeye yöneltti. Sultan Selim, selefleri gibi, Mekke, Medine ve Kudüs'te kutsal yerlerin korunması ve bakımı için çok büyük vakıflar kurmuştu. Bu sırada, Osmanlı Devleti, İslâm Dünyasının en güçlü devleti olması ve İslâm Birliği Siyaseti sebebiyle, Portekiz tehdidine karşı duyursuz kalamazdı. Ancak bu topraklar Memlûk kontrolü altındaydı. Bunun için Sultan Selim önce Mekke Şerifini kazanmaya çalıştı. Hicrî 922 (M.1516)'de Hazret-i Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şerifler, Osmanlı Padişahına murahhas bir heyet gönderdiler. Memlûk Sultanı, bu heyetin İstanbul'a gitmesine izin vermedi. Bu olay üzerine Sultan Selim, Arap memleketlerini Memlûk zulmünden kurtarmaya azmettiğini açıkladı¹⁶.

Osmanlıların Dulkadıroğulları beyliğini ortadan kaldırmasından endişelenen Memlûk sultanı Kansu Gûrî, sünnî ulemânın muhalefetine rağmen, Şah İsmail ile anlaşarak, Osmanlı Ordusunun Dicle Nehri üzerinden İnan üzerine yürümesini önlemişti. Öyle ki Kansu Gûrî, bu sırada Sultan Selim'i tehdit etmek

13 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, (1983), s. 249- 276.

14 Bu çalışmanın "Suriye- Mısır Seferi" kısmı için bakınız, Alkan, *Osmanlılarda Hilâfet*, s. 82-84.

15 Solak-zâde (Mehmet Hemdemi Çelebi), *Solak-zâde Tarihi*, c. I- II, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297, s. 375-383.

16 Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600", *Cambridge İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, Zafer Matbaası, İstanbul 1988, s. 324.

Görüş

Akademik
Bakış

22

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

için Halep'e gelmiş, yanında bulunan Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım Çelebi'yi Osmanlı tahtının yegâne varisi ilân etmiştir¹⁷. Kansu Gûrî'nin bu hareketi üzerine Memlûk teb'asını teşkil eden Sünnîleri elde etmek üzere teşebbüse geçen Sultan Selim, birçok Memlûk emirini kendi tarafına çekmeyi başardı. Sünnî halkın desteğini de temine muvaffak olan Selim, ilkbaharda Diyarbakır üzerinden İran'a gönderdiği Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun, izin istemesine rağmen Memlûkler tarafından Dicle üzerinden geçişine izin verilmedi¹⁸. Bunun üzerine Sultan Selim, ulemâdan "*mülhidlere yardım edenler de mülhiddir*" meâlinde olan üç fetvayı aldı¹⁹. Osmanlı- Memlûk savaşı "Mercidabık"ta yapıldı (24 Ağustos 1516). Muharebe, Osmanlılar'ın lehine sonuçlanırken, Memlûk Sultanı öldü. Böylece Osmanlı Ordusuna Mısır yolu açıldı, Halep düştü. Burada esir düşen son Abbasî Halifesi III. Mütevekkil ve üç mezhep imamı padişahın huzuruna çıktı. Sultan Selim, halifeyi yanına oturtturarak saygı ve hürmet gösterdi. Bununla beraber, halifenin kaçmaması için tedbir de aldı²⁰. Kış Şam'da geçiren Sultan Selim, Memlûkler'in yeni hükümdarı Tumanbay'a bir mektup göndererek ondan Mısır'da kendisinin valisi olmasını istemiştir. Selim bu mektubunda; Yüce Allah'ın kendisini, İskender-i Zulkarneyn gibi doğudan batıya, dünyayı fethetmeye memur ettiğini, Tumanbay'ın ise alınıp satılan bir köle olduğu için hükümdarlığa layık bulunmadığını kaydettikten sonra, kendisinin yirminci kuşağa kadar giden hanların soyundan indiğini belirtmiştir. Sultan Selim mektubunun devamında:

"Sen halife ve kadılara minnet ederek sultan oldun. Fakat kılıcım ve el-Gûrî'nin ölümü ile bu yerler benimdir. Bu sebeple Mısır'ın haracını, daha önce Bağdat halifelerine gönderildiği gibi, bana yollarsın. Ben Allah'ın yeryüzündeki halifesiyim ve Haremeynü Şerifeyn'in hizmetinde senden önde gelirim" demişti.

Selim mektubunun devamında Tumanbay'a, adına para bastırması ve hutbe okutması şartıyla Gazze'den Mısır'a kadarki topraklarda Osmanlı valisi olmasını teklif etmiştir²¹. Bu mektupta dikkati çeken nokta Selim'in kendisini "**Allah'ın yeryüzündeki halifesi**" olarak vasıflandırmasıdır. Bu unvanı Kur'ân'daki bazı âyetlere binâen Emevî ve Abbasî halifelerinde olduğu gibi, Selim ve halefleri de kullanmıştır. Selim'in Haleb ve Şam'ın alınmasından sonra "**İslâm Halifesi**" unvanını taşımasını engelleyen bir durum kalmamıştı. Hicaz'da bulunan şeyhlerden "**Sizi halife tanıyacağız ve itaat edeceğiz**" haberi gelmişti²². Tumanbay'a iki defa elçi gönderilerek, itaat etmesi istendi. Teklif kabul edilmediği gibi elçilerin öldürülmesi, Osmanlıların Mısır üzerine yürü-

17 İbn İyâs, *Bedâi'ez-Zuhûr fî Vekâi'ed-Duhûr*, V, 3. Baskı, Kahire 1984, s. 63.

18 Uzunçarşılı, a.g.e, (1983), s. 282-283.

19 Feridun Ahmed Bey, *Mecmuâ-i Münşعاتi's-Selâtin-i Feridun Bey*, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1275, s. 419-427.

20 İnalçık, a.g.e, (1988), s. 325.

21 İbn İyâs, a.g.e, (1984), s. 124- 125.

22 Fuad Gücüyener, *Yavuz Sultan Selim*, II., Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1945, s. 43.

Gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

mesine sebep oldu. Ridaniye Muharebesiyle (22.01.1517) Memlûk Devletine son verilerek, ülke Osmanlılara bağlandı²³. Sultan Selim, Ridaniye Savaşından sonra, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab'ın ikinci fasikülünde (19-21); "**Halife-i Rûy-ı Zemîn**" olarak tavsif edilmiştir²⁴. Keşfî'nin kaydettiğine göre, Mısır'ın fethiyle birlikte "*aksâ-yı mağribden nevâhi-i Yemen'e ve Habeş'e ve Zengibâr'a varıncaya kadar şehirde ve diyarda cümle bilâd ve emsârda hutbe-i hilâfet ve sikke-i saltanat ol Sultan-ı Saîd yani Sultan Selim Han bin Bayezid adına mukarrer ve muharrer*" olmuş olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Selim, Çin'e kadar Müslüman beldelerin hükümdarlarına gönderdiği Nâme-i Hümâyunlarla (mektuplarla) kendisine itaat etmeleri lazım geldiğini belirtmiş, Mekke ve Medine dâhil bütün Hicaz topraklarının şimdi kendisine tâbi olduğunu, yakında İran'a girerek, fethedeceğini de belirttiğinden sonra, şimdi kendi "**Hilâfet-i Ulyâ**"sını kabul etmelerini ve adını hutbelerde zikretmelerini istemiştir²⁵. Mekke, Medine, Kudüs ve Kahire gibi İslâm merkezlerinin Osmanlı Devleti'ne katılması ve hilâfetin Osmanlı padişahına intikali, Yavuz Sultan Selim'i İslâm ülkelerinin birliği siyasetini, Ortadoğu'nun dışın-da da sürdürmeye yöneltmiş, nitekim Bingazi, Nubya, Cezayir kendiliğinden Osmanlılara katılmıştır. Dahası Sultan Selim'in Türkistan ve Hindistan'ı da topraklarına katarak dünya İslâm siyasî birliğini sağlamayı planladığı rivayet edilir. Ayrıca Portekiz'in Hind Okyanusunda artan nüfuzunu dikkate alarak, Umman Denizi ile Hind sularındaki faaliyetlerini artırmıştır. Onun bu faaliyetleri halefleri Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad devirlerinde de sürdürülmüş olup, Tunus, Yemen, Aden, Fas ve Habeşistan Osmanlılara katılmıştır²⁶.

3) İrakeyn Seferleri (1533-1536;1547-1549): Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, Osmanlıların Batı seferlerine ağırlık vermesinden istifadeyle, önce Şah İsmail, daha sonra oğlu I. Tahmasb'ın düşmanca siyaseti, Osmanlı-İran sınır hattında bazı olaylara sebep olmuş, Tebriz ve Bağdat Safevilerin eline geçmişti. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın serdarlığında Osmanlı ordusu 21 Ekim 1533 tarihinde İstanbul'dan yürüyüşe geçmiş, 11 Haziran 1534 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın da gelmesiyle Osmanlı ordusu Tebriz'e girmiştir. Bu harekâtın devamında 28 Ekim 1534 tarihinde mukavemetsiz olarak Bağdat ele geçirilmiştir²⁷. Osmanlı Ordusunun Birinci İrakeyn Harekâtı ile Irak-ı Arap (Bağdat- Basra) ve Irak-ı Acem'e (Dicle'nin sağ) girilmiş, Bağdat Basra bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiştir. 10 Mayıs 1555 tarihinde yapılan Amasya Antlaşmasıyla sonuçlanan İkinci İrakeyn

23 J. Von Hammer, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, IV, (Mütercim: Mehmed Ata), Keteon Bedrusyan Matbaası, İstanbul 1330, s. 11-25.

24 Selahaddin Tansel, Yavuz Sultan Selim, MEB Basımevi, Ankara 1969, s. 215.

25 İnalçık a.g.e, (1988), s. 321.

26 Ahmet Asrar, Kanuni Devrinde Osmanlılar'ın Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi, Büyük Kitaplık Yayınları, İstanbul 1972, s. 56-59.

27 Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü l-memâlik*, 244-276a; Matrakçı Nasuh, *Beyây-ı Menâzil-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Neşreden: Hüseyin Gazi Yurdaydın), TTK Basımevi, Ankara 1976, s. 212-284.

harekâtı (1547-1549) içinde yapılan Gürcistan ve Nahcivan seferleri sonucunda Osmanlı Devleti, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Atabeg Yurdu üzerinde kesin olarak hâkimiyet kurmuştur²⁸.

4) Yemen/Hind Seferleri (1526-1553): Ümit Burnu'nu geçip Hindistan sularına gelen Portekizliler, Gao'yu geçerek Kızıldeniz'e kadar uzanmışlar, Hindistan'dan gelen ticari malların Akdeniz limanlarına ulaşma noktalarına hâkim olmuşlardı. Portekiz-Memlûk mücadelelerinde Osmanlılar, Memlûklere yardım etmişlerdi. Osmanlılar, Suriye-Mısır harekâtından sonra bu meseleyi çözmek için Kızıldeniz'deki donanmayı güçlendirmiş, Kızıldeniz (Mısır) Kaptanlığını kurmuştu. Selman Reis kaptanlığındaki Osmanlı filosu 1526 yılında harekete geçip, Cidde'ye varıp Yemen'e hâkim oldu. Osmanlıların bu ilk Hind Seferinden sonra yapılan dört sefer sonucu Yemen (Aden, Sana), Güney Arabistan, Basra Bölgesi ve Habeşistan hâkimiyet altına alınmıştır²⁹.

Ezcümle Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ilk yarısında çıktığı *İran (Çaldıran/Doğu) Seferi* sonucunda Tebriz'e kadar bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu; *Suriye- Mısır Seferi* ile Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Cezayir ve Hicaz'ı, *İrakeyn Seferleri* ile Irak-ı Arap (Bağdat- Basra) ve Irak-ı Acem (Basra Körfezi ve çevresi) bölgelerini ve *Yenen-Hind Seferleri* ile de Yemen ve Habeşistan bölgelerini hâkimiyet altına almış, Ortadoğu'da Osmanlı-"İslâm Siyasî/ Coğrafi Birliği" sağlanmıştır.

Osmanlı Ortadoğusu'nun İdarî Yapısı: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması

Osmanlı Devleti Ortadoğu'da hâkimiyetini tesis ettikten sonra, "modern dönem öncesi" üç farklı idarî sistem uygulamıştır. Bunlar; Timar (mîrî) sisteminin uygulandığı bölgelerin (sâlyânesiz eyaletler) idaresi, vergisi yıllık olarak alınan bölgelerin (sâlyâneli vilayetler) idaresi ve Kutsal yerlerin (Mekke, Medine ve Kudüs) idaresi olarak tasnif edilebilir³⁰. Bu idarî yapılanma kısaca şöyle izah edilebilir:

1) Timar Sisteminin Uygulandığı (Salyanesiz) Eyalet İdaresi: Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin (Mîrî sistemin) uygulandığı sancakların sınırları, coğrafyanın doğal yapısına göre belirleniyordu. Timar sistemi, Anadolu'nun doğal uzantısı durumunda olan Arap Ortadoğusu'nun bazı bölgelerinde de uygulanmıştır. Ortadoğu'da timar (mirî) sisteminin uygulandığı bölgelerin sınırları Kıbrıs Adasını ve Doğu Akdeniz kıyılarından Şam'ı içine alarak, Suriye Çölünü hariçte bırakıp, Rakka üzerinden güneydoğuya doğru uzanarak Musul, Kerkük

28 Celâl-zâde, Tabakât, 484a- 497a; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, (1983), s. 359-361.

29 Muhammed Yakup, Mughul, *Kanuni Devri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987, s. 109- 140; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun güney siyaseti: Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1974, s. 23-54; Cengiz Orhonlu, "Hind Kaptanlığı ve Pirî Reis", *Belleten*, XXXIV/134 (1970), s. 235-254.

30 Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejimi ile Misâk-ı Millî'nin Münasebeti", *Genelkurmay ATESE Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (İstanbul, Ekim 1995), Ankara, 1996, s. 186- 192.

Gazi

Akademik
Bakış
25
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ve Süleymaniye sancaklarını içine alarak, buradan kuzeye doğru Tebriz'den Kafkas Dağlarının batısından Revan üzerinden Batum'a ulaşıyordu. Bağdat, bazen mîrî sisteme dâhil edilmiş, bazen de sâlyâneli (yıllıklı) olarak idare edilmiştir. Bu yüzden tam anlamıyla mîrî sisteme dâhil değildir. Bu "coğrafi bütünlüğün bir neticesi olarak tarih boyunca Şam- Bağdat hattının kuzeyinde kalan bölgelerin kaderi daima Anadolu'nun kaderiyle birlikte olmuştur"³¹. Osmanlı Ortadoğu'sunda timar sistemi, Halep, Musul, Rakka, Şam, Şehr-i Zol ve Trablusşam eyaletlerinde uygulanmıştır³².

2) Salyaneli (Yıllıklı) Eyaletlerin İdaresi: Sâlyâneli (yıllıklı) eyaletlerin yöneticisi beylerbeyi (vâli) olup payitahttan tayin edilirdi. Beylerbeyi, yönetimi altındaki eyaletin tahrirle belirlenmiş yıllık vergisini merkeze gönderirdi. Bu eyaletlerdeki gelir fazlası, mahallî yönetimin masrafları, askerî giderler ile sair ihtiyaçlara sarf edilirdi. Ortadoğu'daki salyaneli eyaletler; Bağdat, Basra, Cezâyir-i Garb, Habeş, Lahsa (Ahsa), Mısır, Trablusgarp ve Tunus'tan oluşmaktaydı³³. Bu eyaletlerden Cezâyir-i Garb, Habeş, Lahsa, Trablusgarb ve Tunus merkezî otoritenin denetiminden uzak olduğundan bunların hazineye sağladıkları gelirler sınırlıydı. Sâlyâneli eyaletlerde idarecilere dirlik tahsis edilmez, onlara yönettikleri eyaletin hazinesinden sâlyâne (yıllık maaş) verilirdi. Bu durum eyalet kânunnâmeleri ile belirlenmişti³⁴. Ancak uygulamada Mısır istisna diğer eyaletlerin beylerbeylerinin masraflarının zaman zaman merkezi hazineden ödendiği belirtilmelidir³⁵.

3) Kutsal Yerlerin İdaresi: Osmanlı devrinde "Kutsal yerlerin idaresi" özerktir. Müslümanlar için kutsal olan "Haremeyn-i Şerifeyn" şehirleri, Mescid-i Harem'in (Kabe-i Muazzama) bulunduğu **Mekke** ile Hazret-i Peygamber'in Milâdî 622 yılında hicretiyle inşa ettirdiği Mescid-i Nebevî'nin ve vefat edince defnedildiği Ravza-i Mutahhara (mezarı)'nın bulunduğu **Medine** (Medine-i Münevvere) ve Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen **Kudüs** (Kuds-i Şerif) ve **Halilü'l-Rahman**, Yavuz Sultan Selim'in Suriye-Mısır Seferi ile Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Fâtımîler devrinden itibaren Haremeyn-i Şerifeyn şehirlerini Hazret-i Peygamber'in torunu Hasan'ın soyundan gelen emirler (şerifler) yönetmişti. Osmanlılar da bu teamüle bağlı kalmışlardır³⁶. Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle, Memluk nüfuzu altında bulunan Haremeyn-i Şerifeyn yönetimi de Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. O sırada Mekke

31 Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı (e-dergi, 2010), s. 326- 327.

32 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı -Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Şark Pazarlama, Elazığ 1997, s. 42-43.

33 BOA, TD. 93 (Halep-1918); TD. 998 (Musul-1520); TD. 169 (Şam-1526); TD 430 (Kudüs, Gazze, Safed-1528).

34 *Kannunâme-i Sultan Süleyman Han*, Bayezit Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969, vr. 116-121.

35 Öztürk, a.g.m., (2010), s. 330- 331.

36 Tufan Buzpınar, M. Sabri Küçükkaşçı, "Haremeyn", *DİA*, 16, (1997), s. 153-157.

Emîri Şerîf Berekât b. Muhammed el-Hasenî, derhal on iki yaşında bulunan oğlu Şerîf Ebû Nüme'yî, kardeşinin oğlu Şerif Arrar'ın riyasetindeki bir elçilik heyeti ile birlikte Mısır'a göndererek Osmanlı Padişahına tazimlerini arz ile Mekke'nin anahtarlarını takdim etmişti. Şerif Ebu Nüme'yî, Mısır'dan pek çok hediyeler ve babası Şerîf Berekât'a verilen Mekke Emirliği menşuru ile Mekke'ye döndü. Sultan Selim ayrıca Mekke emirine Mısır hazinesinden maaş bağlattı. Haremeyn halkına dağıtılmak üzere 200.000 duka altını ile bol miktarda erzak gönderdi³⁷. Zaten Osmanlı Sultanları, Yıldırım Bayezid'den itibaren Haremeyn'e sürre göndermeye başlamışlardı³⁸. Osmanlı, Haremeyn-i Şerife'nin hizmetlerini vakıflar yoluyla sağlıyordu³⁹. Dârü's-Saâde Ağasının liderliğinde bir Sürre-i Hümayûn gönderiliyor⁴⁰, hac organizasyonu Haremeyn Vakıflarının gelirleriyle yapılıyordu⁴¹.

Kudüs ve Halilü'l Rahman'ın dâhil olduğu Filistin, Sultan Selim'in Mısır Seferi öncesinde Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Memlûk dönemindeki idarî yapısını büyük ölçüde korumuştur. Filistin coğrafyasından Kudüs-Gazze, Nablus-Safed, Salt-Aclun sancakları ilk önce Şam Eyâletine bağlanmış, Kanûni devrinde yapılan umumî idari düzenleme ile Kudüs, Gazze ve Safed sancakları Şam Eyaletinden ayrılarak her biri Şam Eyaleti içerisinde müstakil sancaklar hâline getirilmiştir. Kudüs'ün bu müstakil idari yapısı İmparatorluğun sonuna kadar sürmüştür. Kudüs, Yahudi, Hıristiyan ve İslâm dini mensupları tarafından kutsal kabul edilmesi sebebiyle, burası hep çekim merkezi olmuştur. Kutsal mekânlara ziyaret için gelen ziyaretçiler dışında Kudüs'te yaşayan farklı din mensupları için oluşan Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana), temelde "*Osmanlı Millet Sistemi*"nin, genelde ise "*Osmanlı Sisteminin*" bir sonucudur.

Ortadoğu'nun Osmanlılaşması

Osmanlı Devleti, Ortadoğu'da hâkimiyetini tesis ettikten sonra timar (mîrî) sistemin uygulandığı eyaletlerin (sâlyânesiz), vergisi yıllık olarak alınan eyaletlerin (sâlyâneli) ve Kutsal yerlerin (Mümtaz) idarî yapısını kurduktan sonra, yapılan tahrirlerle eyalet veya sancak kanunnameler oluşturup, söz konusu bölgelerdeki eyalet veya sancakların yerel yöneticilerini tayin edip, buraların iktisadi, kültürel ve sosyal yapılarına müdahale etmemiştir. Bu idarî tasarruf hem yerel yapıları (kabileleri) memnun etmiş, hem de merkez ile taşra ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Osmanlı'nın Ortadoğu'daki idarî kadrolara tayin et-

37 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, TTK Basımevi, Ankara 1984, s. 17-18.

38 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, (1984), s. 13-15.

39 Bir kaç örnek bk. Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1071/ 1660, VGMA, AB. 580/ 127- 77; Dârü's-Saâde Ağası el- Hac Beşir Ağa Vakfiyesi, H.1139/ M.1726 VGMA. HRM. 730/ 65, sıra: 37; Halil Ağa bin Mustafa Ağa Vakfiyesi, H. 1124 /1712, VGMA, HRM. 730/ 52, 27.

40 İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 13 (1981), s. 113-170.

41 BOA. A.MKT, 21/ 59 (H.1052 /M.1643); EV. EMK. SR. 4140 (H.1176/1763); C.EV. 171/ 8527 (H. 1211/ M. 1797).

Gazi

Akademik
Bakış

27

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

tiği yöneticiler, halkın genel meselelerinin çözümünün yanında, yerel kabilevî unsurlar üzerinde sulhun sağlayıcısı, anlaşmazlıkların çözümünde hakem, hak/ hukuk konusunda adaletin uygulayıcısı olmuşlardır. Bunun sonucu bir Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) oluşmuştur. Esasen bu, “Osmanlı’da birlikte yaşamının” kurumsal karşılığı olan “Osmanlı Millet Sistemi”nin bir sonucudur. Bugün Osmanlı Devleti’nden 64 ülke doğmuştur⁴². Bunlardan 33 tanesi müslüman, biri Musevî 31 tanesi de gayrimüslimdir. Bu 33 müslüman ülkenin en az 20 tanesi Ortadoğu’da yer almaktadır. Ortadoğu’daki toplumlar en az dört yüz yıl birlikte barış içinde yaşamışlardır⁴³. Bunun sırrı “Osmanlı Millet Sistemi” gereği toplumun müslim gayrimüslim olarak örgütlenmesindedir. Buna göre hükümdar, “uyruklarının babası” olma gibi patrimoniyal bir telâkkiden çok “tebaanın refahından şahsen sorumlu olduğu” kanaatini taşımış⁴⁴ ve tebaasını, kendisine “*Cenâb-ı Hakkın bir emaneti*” olarak değerlendirmiş, onları iyi idare etmek ve her çeşit yerel zulüm ve haksızlıklara karşı korumak sorumluluğunu üstlenmiştir⁴⁵. Devletin karakteri âlemşümuldür. Onun bünyesinde Müslüman, Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup pek çok inanç, mezhep ve anasır vardır. Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi” her inancın kendi dinî ruhanî liderinin/ reisinin liderliğinde/ riyasetinde örgütlenmesi ve idare edilmesidir. Müslümanlar Şeyhülislâmın, Hristiyanlar ruhani reislerin (patriklerin), Yahudiler de hahambaşının etrafında örgütlenmiştir⁴⁶. Şeyhülislâm İslâm’ın (dinin) temsilcisidir. Kazaskerler, kadılar, müftüler, müderrisler ve nakibül-

42 1. Türkiye, 2. Bulgaristan (545 yıl), 3. Yunanistan (400 yıl), 4. Sırbistan (539 yıl), Karadağ (539 yıl), 6. Bosna-Hersek (539 yıl), 7. Hırvatistan (539 yıl), 8. Makedonya (539 yıl), 9. Slovenya (250 yıl), 10. Romanya (490 yıl), 11. Slovakya (20 yıl), Osmanlı ad: Uyvar, 12. Macaristan (160 yıl), 13. Moldova (490 yıl), 14. Ukrayna (308 yıl), 15. Azerbaycan (25 yıl), 16. Gürcistan (400 yıl), 17. Ermenistan (20 yıl), 8. Güney Kıbrıs (293 yıl), 19. Kuzey Kıbrıs (293 yıl), 20. Rusya’nın güney toprakları (291 yıl), 21. Polonya (25 yıl)-himaye- Osmanlı adı: Lehistan, 22. İtalya’nın güneydoğu kıyıları (20 yıl), 23. Arnavutluk (435 yıl), 24. Belarus (25 yıl) –himaye, 25. Litvanya (25 yıl) -himaye-, 26. Letonya (25 yıl) -himaye-, 27. Kosova (539 yıl), 28. Voyvodina (166 yıl) Osmanlı adı: Banat, 29. Irak (402 yıl), 30. Suriye (402 yıl), 31. İsrail (402 yıl), 32. Filistin (402 yıl), 33. Ürdün (402 yıl), 34. Suudi Arabistan (399 yıl), 35. Yemen (401 yıl) , 36. Umman (400 yıl), 37. Birleşik Arap Emirlikleri (400 yıl), 38. Katar (400 yıl), 39. Bahreyn (400 yıl), 40. Kuveyt (381 yıl), 41. İran’ın batı toprakları (30 yıl), 42. Lübnan (402 yıl), 43. Mısır (397 yıl), 44. Libya (394 yıl) Osmanlı adı: Trablusgarp, 45. Tunus (308 yıl) , 46. Cezayir (313 yıl), 47. Sudan (397 yıl), Osmanlı adı: Nubye, 48. Eritre (350 yıl) Osmanlı adı: Habeş, 49. Cibuti (350 yıl), 50. Somali (350 yıl), Osmanlı adı: Zeyla, 51. Kenya sahilleri (350 yıl), 52. Tanzanya sahilleri (250 yıl), 53. Çad’ın kuzey bölgeleri (313 yıl) Osmanlı adı: Reşade, 54. Nijer’in bir kısmı (300 yıl) Osmanlı adı: Kavar, 55. Mozambik’ in kuzey toprakları (150 yıl), 56. Fas (50 yıl) -himaye-, 57. Batı Sahra (50 yıl) -himaye-58. Moritanya (50 yıl) -himaye-, 59. Mali (300 yıl) Osmanlı adı: Gat kazası, 60. Senegal (300 yıl), 61. Gambiya (300 yıl), 62. Gine Bissau (300 yıl), 63. Gine (300 yıl), 64. Etiyopya’ nın bir kısmı (350 yıl) Osmanlı adı: Habeş. Habeş. <http://hazirtarih.blogspot.com/osmanli-impatorlugundan-ayrilan-ulkeler/> 4901532 (Erişim tarihi: 13. 05. 2016).

43 Mustafa Alkan, “İslâm Dünyası ve Yönetilme (Hilâfet) Sorunu”, *1. Dünya Savaşı’nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu: Emperyalizm ve İslâm Dünyası*, ESAM Yayını, Ankara 2015, s. 394- 395.

44 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 10. Baskı, İletişim Yayınevi, Ankara 2001, s. 108-109.

45 Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1957), s. 102-104..

46 Mustafa Alkan, “Osmanlı’da Millet Sistemi”, *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi*, ESAM Yayını, Ankara 2015, s. 85-92.

Görüş

Akademik
Bakış

28

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

eşraf şeyhülislâmlık kurumunun üst bürokrasisi içinde yer alıyordu. Kadiasker Divân-ı Hümayûn'da adaleti; kadılar kazalarda adaleti ve idareyi; müftüler fetva makamını; müderrisler eğitim/öğretimi; nakibu'l-eşraf peygamber soyunu (seyyid ve şeriflerin); şeyhler de değişik tarikat mensuplarını; temsil ediyorlardı. Bunlar, bizatihi Şeyhülislamın oluruyla tayin ediliyordu. Dolayısıyla pâyihtaht ile taşra arasında sıkı bir bağ vardı. Süleymaniye Medresesinde Sünni dört mezhep üzere eğitim verilmekteydi. Burada yetişen müderrisler, kadılar ve müftiler, Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Kahire ve Şam başta olmak üzere, Osmanlı ülkesinde eğitim-öğretim, adalet ve dinî hizmet teşkilâtlarında görev yapıyorlardı⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşayan gayrimüslimler için de durum farklı değildi. Osmanlı Sisteminde "Ehl-i ahd" olarak isimlendirilen gayrimüslimler; 1. Zimmîler (İslam devletinin himayesini kabul edenler, ehl-i zimme), 2. Muâhedler (kendileriyle barış yapılmış olanlar, ehl-i hudne) ve 3. Müste'menler (kendilerine eman verilmiş olan, ehl-i eman) zümrelerinden oluşmaktaydı⁴⁸. Gayrimüslim milletlerin teşkilatlanmasında İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği önemli rol oynamıştır. İstanbul'un fethinden önce fonksiyonunu yitirmek üzere olan Ortodoks Rum Patrikliği, Gennadius Scholarius (1400-1473) ile yeniden ihya edilmiştir. Antakya Rum Patriği, Mısır-İskenderiye Rum Patrikliği ve [Makedonya] Ohri Rum Patrikliği, Fener Rum Patrikliğine bağlanmış olarak yeniden örgütlenmiştir. Ermeniler, Gregoryen adıyla ayrı bir mezhebe mensup olmaları sebebiyle İstanbul'da Ermeni Patrikliği olarak teşkilâtlandırılmıştı. Ayrıca Süryani patrikliği, Kudüs, Rum, Ermeni Patrikliği, Süryanî, Keldanî, Melkit, Marunî Patrikliği, Protestan Cemaati ve Yahudi Hahambaşılığı adı altında ayrı yapılar kurulmuştu. Bunlardan kilise bürokrasisini oluşturan patrikler, metropolitler, piskoposlar ve rahipler için hiyerarşik bir düzenleme de yapılmıştır. Kilise ve manastır mensupları için de ciddî gelir kaynakları oluşturulmuştur. Ruhanî (dinî) bürokrasi, özellikle gümrük ve kimi tekâliften muaf tutulmuştur. Ruhanî reisler, sadece dini yetkilere sahip değil, aynı zamanda hukukî, adlî, malî ve idarî yetkilere de sahiptirler. Ruhanî reislerin; kendi idarî teşkilatını yönetme, teşkilatlanma, metropolitleri tayin etme, azletme, cemaatlerin ve rahiplerin kayıtlarını tutma, devlet ile ilişkileri sağlamak gibi *idarî yetkileri*; zimmîlerden alınan cizye, pişkeş ve patrikhâne, kilise ve manastırların *malî* sorumluluklarını yerine getirmek; davaların görülmesi gibi adlî; suçluları sürgün, kalebend, kürek, falaka, değnek gibi *cezâi* müeyyedeleleri yerine getirmek; evlenme, boşanma, nafaka, miras, tereke ve vasiyet vakıfları gibi *medeni hukuk* alanlarında son derece geniş yetkileri bulunmaktaydı⁴⁹. Devlet, milletlerin iç dinamiklerine karışmıyor, padişah tarafından tayin edilen ruhanî reislerin, kendi milletini yöneterek, bu yönetim üzerinden devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, Osmanlı toplumsal barışını sağlamıştı.

47 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *DİA*, 39, (2010), s. 91-96.

48 Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi", *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), s. 210-211.

49 M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 149- 270.

Gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Sonuç

Osmanlı Devleti, Bitinya (Bilecik- Bursa -İznik) Bölgesinde kuruluşunu tamamladıktan sonra, Batı ve Doğu istikametinde büyüme başlamıştır. Batı istikametinde yapılan fetihlerle Rumeli'nin (Balkanlar) hâkimiyeti, doğu istikâmetinde yapılan ilhaklarla Anadolu'nun siyasî birliği sağlanmış, Fatih Sultan Mehmed devrinde Osmanlı Devleti'nin sınırları Tuna'dan Fırat'a kadar ulaşmıştır. II. Bayezid devrinde İran Safevî Devleti ile girilen Doğu Anadolu'nun hâkimiyeti, Mısır-Memluk Devleti ile girilen Güneydoğu Anadolu'nun hâkimiyeti rekabeti, Yavuz döneminde savaşa dönüşmüştür. Yavuz Sultan Selim ile Kanûnî Sultan Süleyman devirlerinde yapılan İran (Doğu), Suriye-Mısır, İrakeyn ve Yemen-Hind seferleri sonucu, Osmanlı Devleti bütün Ortadoğu'ya hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki bu hâkimiyetiyle, 11. asırda bozulan "İslâm Siyasî Birliği" coğrafi olarak yeniden kurulmuştur. *Mısır/Abbâsî hilâfetinin "kıtlık hakkı" olarak Osmanlı padişahına intikali, Haremeyn-i Şerifeyn'in himâyesi, Kutsal Emanetlerin Osmanlı payitahtına taşınması ve Haremeyn-i Şerifeyn'de haccın organizasyonu* imtiyazları Osmanlı Devleti'nin itibarını Müslüman halkların nazarında artırmış, zamanla Osmanlı padişah/halifesinin ismi, Osmanlı coğrafyası dışındaki İslâm ülkeleri mescidlerinde de okunur hale gelmiştir. Ayrıca Sultan Selim ile Sultan Süleyman devirlerinde yapılan idarî ve toplumsal düzenlemelerle Ortadoğu "Osmanlı milletler nizamına" uyumlu hâle getirilmiş, -bir başka ifadeyle- Ortadoğu Osmanlılaştırılmıştır, denilebilir. Ortadoğu'da Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) dört asır sürmüştür. Bu barış, I. Dünya Savaşı sürerken, İngiliz kuvvetlerinin Kut ül Ammare'de yenilgisinden on yedi gün sonra 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Anlaşmasıyla İngiltere ile Fransa, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaşmış⁵⁰, bu paylaşım yeni Ortadoğu'ya barış, huzur ve demokrasi getirmemiş, çizilen sınırlar savaşlara sebep olmuş, oluşturulan yönetimler yeni monarklara dönüşmüş, zengin enerji kaynakları heder edilmiş, Ortadoğu İslâm ülkeleri 1916'dan 2016'ya geçen yüzyılı ıskalamıştır. Bugün Ortadoğu'da bir medeniyet krizi yaşanmaktadır. Sünnî-İslâm dünyası ile Şii-İslâm dünyası arasındaki ayrılık, rekabet ve çatışma, Batı-Hıristiyanlığı ile Doğu-Hıristiyanlığı arasındaki ayrılık, rekabet ve çatışmayı; İslâm Dünyası ile Hıristiyanlık dünyası arasındaki ayrılık, rekabet ve çatışmalar ise Haçlı Savaşlarını hatırlatmaktadır. Medeniyetler arası çatışmaların medeniyetler arası ittifaka dönüşmesi, insanlığın "insanlık değerlerine" şartsız saygı duymasına bağlıdır, denilebilir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, TD. 93 (Halep-1918); TD. 998 (Musul-1520); TD. 169 (Şam-1526); TD 430 (Kudüs, Gazze, Safed-1528).

50 David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Owl, New York 1989, 286-288.

Görüş

Akademik
Bakış

30

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

BOA. A.MKT, 21/ 59 (H.1052 /M.1643); EV. EMK. SR. 4140 (H.1176/1763); C.EV. 171/ 8527 (H. 1211/ M. 1797).

Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA)

Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1071/ 1660, VGMA, AB. 580/ 127- 77.

Dârü's-Saâde Ağası el- Hac Beşir Ağa Vakfiyesi, 1720, VGMA. HRM. 730/ 65, sıra: 37.

Halil Ağa bin Mustafa Ağa Vakfiyesi, H.1124 /1712, VGMA, HRM. 730/52,27.

Döneme Ait Eserler

Kanunnâme-i Sultan Süleyman Han, Bayezit Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969.

CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ (Koca Nişancı), *Tabakat-ül-memâlik ve derecât-ül-mesâlik*, 244-276a.

FERİDUN AHMED BEY, *Mecmuâ-i Münşeati's-Selâtin-i Feridun Bey*, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1275.

İBN İYAS, *Bedâ'ez-Zuhûr fi Vekâi'ed-Duhûr*, V, 3. Baskı, Kahire 1984.

MATRAKCI NASUH, *Beyây-ı Menâzil-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Neşreden: Hüseyin Gazi Yurdaydın), TTK Basımevi, Ankara 1976.

Araştırmalar

ALKAN, Mustafa, *Osmanlılarda Hilâfet (1517-1909)*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.
ALKAN, Mustafa, "İslâm Dünyası ve Yönetilme (Hilâfet) Sorunu", *I. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu: Emperyalizm ve İslâm Dünyası*, ESAM Yayını, Ankara 2015.

ALKAN, Mustafa, "Osmanlı'da Millet Sistemi", *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi*, ESAM Yayını, Ankara 2015.

ASRAR, Ahmet, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi*, Büyük Kitaplık Yayınları, İstanbul 1972.

ATEŞ, İbrahim, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 13 (1981), 113-170.

BRAUDEL, Fernand, "Şafak", *Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz, Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, Metis Yayını, İstanbul 2013.

BUZPINAR, Tufan- KÜÇÜKAŞÇI, M. Sabri, "Haremeyn", *DİA*, 16, (1997), 153-157.

DEMİRKENT, Işıl, "Haçlılar", *DİA*, 14, (1996), 525-546.

EMECEN, Feridun, "Kuruluşun Küçük Kaynarcaya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, IRCICA, İstanbul 1994.

FROMKİN, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Owl, New York 1989.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken, İstanbul 1980.

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- GÜCÜYENER, Fuad, *Yavuz Sultan Selim*, II., Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1945.
- HAMMER, J. Von, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, IV, (Mütercim: Mehmed Ata), Keteon Bedrusyan Matbaası, İstanbul 1330.
- HUDRÎ, Muhammed, “*Tarihu'l-Umumi'l-İslâmiyye*”den tercüme, (Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Devri), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, İstanbul: Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul 1986.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600”, *Cambridge İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, Zafer Matbaası, İstanbul 1988.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1957), 102-126.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı -Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Şark Pazarlama, Elazığ 1997.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *DİA*, 39, (2010), 91-96.
- KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti'nde “Millet Sistemi”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, Sena Ofset, 10. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara 2001.
- MİQUEL, Andre, *İslâm ve Medeniyeti –Doğuştan Günümüze-*, I, (Çeviren: A. Fidan, H. Menteş), Birleşik Kitapevi, Ankara 1991.
- MUGHUL, Muhammed Yakup, *Kanuni Devri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1974.
- ORHONLU, Cengiz, “Hind Kaptanlığı ve Pirî Reis”, *Belleten*, XXXIV/134 (1970).
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Mîrî Rejimi ile Misâk-ı Millî'nin Münasebeti”, *Genelkurmay ATESE Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (İstanbul, Ekim 1995), Ankara 1996.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı (e-dergi, 2010).
- Habeş. <http://hazirtarih.blogcu.com/osmanli-impatorlugundan-ayrılan-ulke-ler/4901532> (Erişim tarihi: 13.05.2016).
- SOLAKZÂDE, (Mehmet Hemdemi Çelebi), *Solak-zâde Tarihi*, I-II, Mahmud Bey Matbaası. İstanbul 1297.
- SÜMER, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara 1976.
- TANSEL, Selahaddin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB Basımevi, Ankara 1969.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1983.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emîrleri*, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- YETKİN, Şerare, “Abbasîler”, *DİA*, I, (1988), 49-56.

Görüş

Akademik
Bakış

32

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016